Сергій Міщук

Нездійснений проект бібліотечної «Волиніки»: з історії книжкового зібрання Волинського краєзнавчого музею у Житомирі у 20-х роках XX ст.

Висвітлюється історія бібліотечної справи, культурного життя Волині, доля книжкових фондів Наукової бібліотеки при Волинському науково-дослідному краєзнавчому музеї у Житомирі, на тлі подій 1928 р., коли бібліотечні колекції та зібрання України за постановами Народного комісаріату освіти УСРР передавалися до головних державних книгосховищ України і зосереджувалися за регіональним принципом у кількох найбільших бібліотечних центрах України. Розкриваються важливі аспекти історії бібліотечного зібрання, вкрай цінного за мірками не лише України, а й європейської книжкової культури. Йдеться про спробу створення регіональної наукової бібліотеки в Житомирі — історично сформованому центрі культурного життя України, боротьбу інтелігенції краю за право на свою історію та культуру, яка характеризує кін. 20-х — 30-ті роки XX ст.

Волинський науково-дослідний краєзнавчий музей у Житомирі був заснований на початку XX ст. — у 1900 р. — і лише у першій чверті XX ст. перетворився на одне з найцінніших не лише музейних, а й бібліотечних зібрань України. Однак його доля, що уособлювала історію розвитку одного з найвидатніших центрів української культури, як і доля багатьох місцевих зібрань України, склалася трагічно. Внаслідок катастрофічних подій XX ст. (революцій, воєн, ідеологічних репресій та недбалого ставлення до історичних цінностей минулого) вкрай цінні для історії української культури та духовності монастирські книжкові зібрання, колекції, приватні бібліотеки Волині, складені впродовж багатьох попередніх століть, зазнали руйнації або розпорошення.

Музейницькі традиції Житомира пов'язані з іменами таких волинських аристократів, як граф Володимир Станіслав де Броель Плятер (1831/36—1906) і родини баронів Станіслава, Максиміліана та Івана Шодуарів, меценатів, бібліофілів, збирачів та видавців історичних пам'яток, членів Київської археографічної комісії[1], які мали власні бібліотеки та музеї і мріяли про створення публічних музеїв та бібліотек. Так, В. Плятер мав намір утворити на основі власного зібрання «Тимчасовий музей графа де Броель Плятера», передбачав виділити зі власних колекцій 7 тис. томів, тобто частину багатої Вишневецької бібліотеки, власником якої він був[2], а також частину мінералогічної колекції та інші експонати-раритети[3]. Шодуари також славилися меценатством. На жаль, ідея Плятера не була реалізована, хоча, безперечно, вплинула на подальший розвиток культурної ситуації у краї.

У 1900 р. у Житомирі було організовано Волинський Центральний музей, фонди якого спочатку складалися переважно з природничих, археологічних та етнографічних колекцій. Ініціаторами створення Волинського музею були місцеві вчені-краєзнавці, члени Товариства дослідників Волині: етнограф і письменник В. Г. Кравченко, метеоролог і географ С. А. Бржозовський, історик О. О. Фотинський[4]. Тоді було започатковано і бібліотеку: перші одинадцять книжок подарувало Товариство дослідників Волині[5]. У 1914 р. вона налічувала 2429 од. зб., переважно краєзнавчої літератури[6].

Значно поповнюється бібліотечний фонд Музею у перші післяреволюційні роки у зв'язку

Міщук Сергій Миколайович, керівник Житомирського навчально-консультаційного центру Міжнародного науково-технічного університету.

[1] Słownik pracownikow książki polskiej. — Warszawa; Lodz, 1972. — S. 691; *Журба О. І.* Київська археографічна комісія 1843—1921. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 175.

[2] Słownik pracownikow książki polskiej. — S. 691.

[3] *Сухих Л. А.* Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України в колекціях Центрального державного історичного архіву України: Історія, склад, стан науково-довідкового апарату та перспективи його розвитку // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (Київ, 19—20 лист. 1996 р.). — Ч. 2. — К., 1997. — С. 92.

[4] Житомир // Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К., 1973. — С. 96.

[5] *Кудрицький М.* Бібліотека Волинського Центрального науково-дослідного музею: Хроніка // Бібліол. вісті. — 1926. — № 3. — С. 88.

[6] Там само.

© С. М. Міщук, 2002

ISSN 1029-7200

з націоналізацією історико-культурних цінностей «буржуазної культури», зокрема бібліотечних приватних та монастирських зібрань, а також колекцій установ, ліквідованих радянською владою. Оскільки вже у 1919 р. на бібліотечні фонди України поширилися декрети про націоналізацію бібліотек і книжкових складів, функції розподілу приватних бібліотечних зібрань і право організовувати реквізицію бібліотек фактично перейшли до Народного комісаріату освіти (далі — НКО)[7]. Одними з перших у 1919 р. до Музею надійшли значна за обсягом родова бібліотека та рукописне зібрання Шодуарів після смерті останнього представника роду (житомирського бібліофіла та мецената Івана Максиміліановича Шодуара), що складалися з цінних і рідкісних книжково-рукописних матеріалів.

За даними бібліотекаря М. Кудрицького, у тому ж 1919 р. та пізніше до Музею було звезено ще кілька різних за обсягом і змістом книжкових зібрань — Кандиби (1000 кн.), Дровольського (840 кн.), Підгірського (500 кн.) та сільськогосподарська література (3000 кн.) тощо[8]. Згодом бібліотека Музею стала поповнюватися за рахунок колишніх приватних і монастирських бібліотек. Так, у 1924 р. уповноважений Музею І. Ф. Левицький перевіз бібліотеку графа Ільїнського (796 назв у 1415 кн.) та зібрання монастирів — Тригірського (1944 назви у 2021 кн.), Любарського і Домарадського (6000 кн.), Кодненського (198 кн.). Наприкінці 1924 р. зі Старокостянтинівського музею було переміщено 505 видань — 672 книги, ще кілька невеликих зібрань та невідому бібліотеку із Потієвського району (34 назви у 38 кн.)[9].

Місцева інтелігенція дуже опікувалася долею книжкових зібрань, оскільки руїна 20-х років XX ст. була реальною загрозою їх втрати. Видатна заслуга в цьому належить П. Абрамовичу — науковому співробітнику Музею, подвижнику дослідження волинських старожитностей, — який займався пошуком та вивченням рукописів, інкунабул, палеотипів, а також брав участь у діяльності Волинського губернського комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва[10]. Цим комітетом було розпочато працю щодо збереження цінних раритетів волинських книгосховищ, з врятування книжкових скарбів. Хоча діяльність комітету тривала недовго, він зробив багато для обліку цих книжок: донині на деяких інкунабулах і палеотипах зберігся штамп цієї установи з наданим номером[11].

Стрімке збільшення бібліотечного фонду за рахунок приватних та історичних бібліотек, кадрова проблема (у бібліотеці працювали лише три працівники) і труднощі з приміщенням визначили й неспроможність швидко опрацювати фонди, організувати належний облік, зберігання та використання. У 1926 р., за свідченням бібліотекаря М. Кудрицького, бібліотека містилася у 12 кімнатах і 5 залах загальною площею 200 кв. саженів, що були повністю заповнені літературою. Взимку опалювалася лише одна кімната. Ускладнювався і облік книжок: за тим самим М. Кудрицьким, «тільки розташувавши ті гори книжок, що заповнюють вільну площу всіх кімнат та зал бібліотеки, можна буде з'ясувати більш менш точно всю кількість книжок нашої бібліотеки»[12].

Подвижники бібліотечної та музейної справи намагалися організувати належний облік та наукову обробку фондів, зокрема, польські джерела упорядковував співробітник бібліотеки В. Я. Гнатюк, а науковий співробітник Музею П. Абрамович займався вивченням найціннішого фонду бібліотеки — рукописів, інкунабул, палеотипів. Опрацювання фондів рухалося повільно[13].

За звітами Волинського науково-дослідного музею, на 1 січня 1925 р. у бібліотеці було зареєстрованих 15 037 назв (23 284 кн.), незареєстрованих — 23 848 кн., а вже 1 квітня 1925 р. — зареєстрована 15 191 назва (2343 книг), незареєстрованих — 24 652 книги[14].

На той час у Житомирі існувала група науковців та музейних працівників, які усвідомлювали необхідність створення наукової бібліотеки як основи розвитку культури краю. У складі Волинського губернського виконавчого комітету існувала секція наукових працівників, яка у травні 1925 р. ініціювала створення при Волинському Центральному науково-дослідному музеї Наукової бібліотеки.

У доповідній записці наукових працівників секції наголошувалося на тому, що з утворенням у місті вищої школи — Інституту народної освіти (далі — ІНО), а також інших спеціальних закладів (зокрема, індустріального та землевпорядного технікумів, Українських та Єврейський педкурсів) «було покладено перший камінь

---

[7] История библиотечного дела на Украине (1917—1932) / Под ред. Т. А. Скрипник. — Харьков, 1975. — С. 34—35.

[8] *Кудрицький М.* Вказ. праця. — С. 88—89.

[9] Там само. Див. також: Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО), ф. 266, оп. 1, спр. 182.

[10] Там само.

[11] Каталог інкунабул / Центральна наукова бібліотека АН УРСР; Уклад. Б. І. Зданевич; Упорядн. Г. І. Ломонос-Рівна. — К.: Наук. думка, 1974.

[12] *Кудрицький М.* Вказ. праця. — С. 88—89.

[13] Там само.

[14] ДАЖО, ф. 266, оп. 1, спр. 182.

для нової доби культурного життя Волині, що досі знала тільки елементарну освіту для робітників і селян, або ніякої, але зате мала в свій час в початку 19 ст., вищу школу для польського панства в Кремінці»[15]. Оскільки Житомир став перетворюватися на один з провідних освітніх та культурних центрів України, цілком закономірним вважалося створення наукової бібліотеки, що слугувала б підгрунтям для розвитку освіти та науки, на базі двох бібліотек: Волинського Центрального науково-дослідного музею та Інституту народної освіти, що разом склали 150 тис. томів книжок (50 тис. + 100 тис., відповідно), з адміністративним і фінансовим підпорядкуванням Укрголовнауці та НКО. Організаційно вона об'єднується з Волинським Центральним музеєм як окремий його відділ, де має окреме приміщення і затверджений центром штат працівників. Окремо ставилося питання про виділення спеціального приміщення, що має бути убезпеченим від пожежі і складатися не менш ніж з 30 кімнат звичайного розміру та для зручності обслуговування читачів знаходитись у центрі міста[16].

Висновок Губвідділу Наросвіти (підписаний завідувачем Губвоно Коником і секретарем Гаденко) був сприятливий: розглянувши доповідну записку наукових працівників про утворення Наукової книгозбірні в м. Житомирі, Губнаросвіти Волині вважає необхідним підтримати прохання і підкреслює, що «в даний момент вже надано наказу про переведення крізь окрему комісію попередньої роботи по утворенню Науково-академічної Книгозбірні при Волинському Науково-Дослідному Музею — шляхом концентрації всієї науково-академічної літератури при бібліотечному Відділі музею», а також планує «клопотатися перед Наркомосвітою, що до утримання зазначеної Книгозбірні згідно маючому бути розробленому кошторису та штатам, відпустка коштів за рахунок держбюджету»[17]. «Все літературне майно академічного значення, котре знаходиться по окремих установах, повинно бути передано бібліотечному Відділу Музею, при цьому розподіл літератури та його використування, на випадок суперечок з боку окремих установ, повинне розглядатися Комісією в складі представників: Губнаросвіти, Губполітосвіти, Музея, Губвиконкому та Губкому КП(б)У. Виходячи з попереднього досвіду щодо загальної кількості видань у цій бібліотеці, загальна кількість книжок в цій Науково-Академічній Книгозбірні мала дорівнюватися приблизно від 350 000 до 500 000 томів. Зміст літератури: літературні пам'ятники, історичні досліди, технічні твори, твори по окремих галузях науки — в значній мірі старих видань». Тому вважалося, що «в перший рік існування Книгозбірні необхідно одержати субсидію на передплату Науково-академічних видань, а також на придбання творів по окремих галузях науки»[18].

У вересні 1925 р. у зв'язку з реорганізацією вищої освіти в Україні до Музею надійшла значна частина наукової бібліотеки ІНО. Цей бібліотечний фонд також сформувався у 1920—1924 рр. з бібліотечних колекцій та зібрань ліквідованих установ та приватних осіб. Цілком закономірно, що у радянський період, коли освіта базувалася на цінностях побудови соціалістичної держави, ці книжки не були актуальними для народної освіти і також були передані до центрального книгосховища Житомира — Музею.

Передана частина бібліотеки ІНО складалася зі значних історико-культурних зібрань Волині — православної та римсько-католицької духовних семінарій та інших дрібніших бібліотек приватних власників і державних установ. Це переміщення величезних за обсягом фондів було підготовлено у липні—вересні 1925 р. за розпорядженням НКО, згідно з наказом № 72 від 28 вересня 1925 р. по Житомирському окружному Інституту народної освіти. Крім того, за цим наказом адміністрації ІНО було запропоновано передати до Бібліотечного відділу Центрального музею всі книжки науково-дослідної тематики католицької духовної семінарії і православної духовної семінарії, Житомирського кафедрального собору, зібрання цінних стародруків та рукописних документів, а також передається зібрання Волинського єпархіального давньолітсховища. Це зібрання формувалося з 90-х років XIX ст. і комплектувалося з пам'яток старожитностей різних релігійних установ Волинської єпархії[19], в якому велику цінність мали книжково-рукописні фонди з історії церкви в Україні, колекційні рукописні книги та стародруки[20].

Хоча, з огляду на обставини того часу, кількісний обсяг переданих і прийнятих книжок з ІНО — рукописних матеріалів і друкованих видань — не зареєстрований в актовій документації Музею, проте деякі доволі приблизні відомості про це вдалося вилучити зі звіту Волинського науково-дослідного музею за

[15] ДАЖО, ф. Р-280, оп. 1, спр. 140, арк. 29.
[16] Там само.
[17] Там само, арк. 30.
[18] Там само.
[19] ДАЖО, ф. 266, оп. 1, спр. 1832, арк. 94.
[20] *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомире 21—26 октября 1910 года. — К., 1911. — С. 2—6, 9—22; 37—47, 57—70.

IV квартал (липень—вересень) 1924—1925 рр. За даними звіту, «кількість переведених книжок не підрахована, але буде їх не меньше 150 000. Є серед них книжки величезної музейної вартості»[21]. Слід додати, що згідно з поширеним на той час способом підрахунку обсягу книжок за вагою, зафіксовано, що «з ІНО переведено до 5000 пудів книжок»[22]. Отже, навіть такі приблизні дані дають змогу дійти висновку про значні масштаби надходження цінних фондів до бібліотеки Музею.

Згідно з обліковими відомостями М. Кудрицького на 1 жовтня 1925 р. бібліотека Волинського музею налічувала 15 789 зареєстрованих назв у 24 265 томах і 24 048 незареєстрованих книжок[23]. За свідченням музикознавця О. Т. Дзбановського[24], який на той час працював з музичними матеріалами бібліотеки і відзначав їхню велику історико-музикознавчу цінність, у 1927 р. бібліотека музею мала понад 300 тис. примірників книжок, але процес первинної систематизації затягнувся — на той час було систематизовано тільки 50 тис. од. зб.[25] Однак, оцінюючи ці зібрання, О. Т. Дзбановський, С. І. Маслов та П. М. Попов — працівники Всенародної бібліотеки України — підкреслювали, що реальна цінність зібрання визначалася не лише численними інкунабулами, палеотипами, рукописними книгами та виданнями до 1800 р., а й окремими особистими, тематично підібраними волинськими бібліотеками різних установ, товариств, монастирів та колекціями польської літератури, іноземної періодики, англомовних та французькомовних зібрань, фондом довідкових видань, бібліографії та енциклопедій, особистими зібраннями — не лише, наприклад, бібліотекою Шодуарів, а й місцевих родових та сімейних зібрань, зокрема, Мезенцева, Шленкера та багатьох інших[26].

У спеціальному документі — евакуаційному плані Музею 1926 р. — наводяться узагальнюючі цифри про книжки, що зберігалися нерозібраними: «архівні матеріали Любарського і Тригірського монастирів (Загальна вага в пудах) 30 п. б) Манускрипти, інкунабули, бібліографії, особливо цінні видання (250 пудів)»[27]. У таємній мобілізаційній справі Волинського музею від 7 квітня — 24 серпня 1926 р. зафіксовані такі підсумкові дані щодо цінних і рідкісних матеріалів: «Манускрипти: Дві шафи рукописів пудів 30. Інкунабули: Досліджено і описано П. В. Абрамовичем 65, але можливі знахідки ще в тій частині бібліотеки, розборка котрої продовжується, усього набереться пудів п'ять. Архівних матеріалів пудів десять. Бібліографії особливо цінної набереться пудів 25. Алдіна (коло 25 №) і Елсевіріана (коло 100 №) пудів два. Палеотипи (1501—1530 рр.) пудів 25. Особливо цінні видання XVI—XX вв. пудів сто»[28].

Отже, з метою створення Наукової бібліотеки у приміщенні Музею було зосереджено значний масив цінних бібліотечних фондів, що заслуговували на особливу увагу, а також на виділення окремого приміщення. Однак їх подальшу долю було визначено соціальними катастрофами першої чверті XX ст.

За даними сучасних істориків бібліотечної справи Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенка, починаючи з 1926 і до 1932 рр. Наркомосвіти УСРР, до відання котрого увійшла наука, культура, освіта, відповідно до загальних політичних процесів, провадив послідовну політику комплектування бібліотек літературою нового змісту, що відповідала політиці радянської влади, скерованої на створення масових бібліотек і формування нової ідеології періоду диктатури пролетаріату і побудови соціалізму.

Стала втілюватися загальна тенденція вилучення цих фондів із соціального обігу і комплектування бібліотек літературою нового змісту, спрямованого на виховання нового світогляду і матеріалістичної свідомості. Усі дореволюційні фонди вважалися «застарілою літературою» або антирадянською, до якої доступ був обмежений. Однак, розуміючи їхню історичну цінність, а також з метою контролю за використанням цієї літератури радянська влада вважає за необхідне зібрати такі фонди і створити умови для їх зберігання у трьох найбільших бібліотеках України — Всенародній бібліотеці України (ВБУ), Харківській та Одеській центральних наукових бібліотеках[29].

17 липня Музей отримав від ВБУ листа (№ 1705), яким повідомлялося, що згідно з постановами Президії Укрнауки від 2 червня

---

[21] ДАЖО, ф. 266, оп. 1, спр. 182, арк. 77—78.

[22] Там само, арк. 88.

[23] *Кудрицький М.* Вказ. праця. — С. 88—89; ДАЖО, ф. 266, оп. 1, спр. 182: Звіт ВНД музею за IV кв. 25. — С. 88.

[24] Інформацію щодо дослідницької та збирацької діяльності О. Т. Дзбановського, а також огляд його архівного фонду у ІР НБУВ див. у статті: *Воронкова Т. І.* Олександр Тихонович Дзбановський (1870—1938) // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 3. — К, 1996. — С. 181—191.

[25] *Дзбанівський О.* Матеріяли музичної старовини в Житомирському музеї // Музика. — 1927. — № 5—6. — С. 49.

[26] ІР НБУВ, ф. 33, № 2787: Доповідна записка в справі складена П. М. Поповим (1931 р.); а також О. Т. Дзбановським: Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 394, арк. 14—23.

[27] ДАЖО, ф. Р—260, оп. 2, спр. 4, арк. 94, стб. 49.

[28] Там само.

[29] Бюлетень НКО. — 1929. — № 51—52. — С. 9.

ISSN 1029-7200

1928 р. і колегії НКО від 2 липня 1928 р. книжкові фонди Волинського музею були визнані такими, що занедбані і мають бути переглянуті з метою розподілу між Музеєм і Всенародною бібліотекою України. Книжки, визнані неактуальними для функціонування краєзнавчого Музею, будуть передаватися до ВБУ після перегляду спеціалістами. У листі, підписаному С. Постернаком, директором ВБУ, повідомлялося про те, що незабаром до Музею приїдуть співробітники ВБУ з метою проведення сортування й розподілу фондів, а також містилося прохання не передавати нікому жодні твори друкарської продукції — книги, листівки, мапи, гравюри, газети, ноти.

Занепокоєна таким розвитком подій, рада Волинського наукового товариства краєзнавства 17 липня 1928 р. проводить спеціальне засідання і звертається з проханням до відповідних організацій допомогти Музею коштами і взагалі сприяти роботі бібліотеки. Рада просила взяти до уваги, що «Наукова бібліотека при Музеї утворена для забезпечення правильної культурної і наукової роботи в Житомирі і на Волині», тісно пов'язана з багатовіковим культурним життям Волині, водночас є науковою базою для роботи житомирських та інших місцевих вищих навчальних закладів і що на її формування витрачено безліч зусиль культурних працівників краю[30].

Обґрунтовуючи необхідність залишення повної колекції бібліотеки у Житомирі, рада наголошувала, що в Києві вже є міцна колекція, щодо якої житомирські, навіть і цінні, мали б значення дублетів (зокрема, маючи 14 примірників Острозької Біблії, Київ отримає ще 3 з Житомира), що «книжковий матеріал музею не лежить мертвим багажом в помешканнях б-ки, а використовується при звичайній науковій роботі всіми, кому це потрібно», що деструкція бібліотек позначиться на роботі культурних і наукових провінційних об'єднань і організацій і завдасть шкоди периферії, не покращуючи наукової роботи у центрі.

У зверненні зазначалося, що частина матеріалів музеїв під час війни та евакуації вже залишилася у Харкові та Києві. Наводився і аргумент, що перевезення цієї бібліотеки до Києва коштуватиме державі дорожче, ніж підтримання її на місці, а також, що Вінниця з меншим населенням (50 тис. і 1 педтехнікум) та культурними потребами, на відміну від Житомира (80 тис. населення і 5 вищих навчальних закладів) забезпечується центральними коштами, спрямованими на належне утримання бібліотеки і обов'язковим примірником[31].

Рада Товариства ухвалила вжити всіх заходів, щоб Наукова бібліотека Волинського музею в її теперішньому вигляді залишилась на місці. Для цього планувалося звернутися до всіх організацій і установ, як місцевих, так і інших, що їх робота пов'язана з бібліотекою, з проханням допомогти Товариству в цій справі і опротестувати вказані постанови у відповідних інстанціях. Для здійснення цих намірів рада Товариства залучала секцію наукових працівників, виконком, міську Раду, інспектуру Наросвіти. Від імені Наукового товариства було складено доповідну записку до Укрнауки з проханням підтримати раду Музею і звернутися до Наркомосу з клопотанням про відстрочення передачі фондів бібліотеки до перегляду питання. Одночасно рада звернулася до інспектури Наросвіти з проханням підтримати Товариство в інтересах наукової справи, як краєзнавчої, так і наукової взагалі, а також скликати нараду із представників різних організацій, установ, шкіл для спеціального обговорення цього питання з представниками від ради Музею, інспектури Наросвіти, виконкому, бюро секції наукових працівників, Наукового товариства лікарів, ІНО, ВІП'у, землетехнікуму, Міськради тощо[32].

Збори відбулися 28 липня в Будинку освіти. Були присутні: К. Тишкевич, М. Орлов, В. Гнатюк, Є. Вейлерт, Ф. Мефедов, Г. Звада, Кршисецький, Ів. Левицький, П. Абрамович, А. Радзиван, І. Клименко й інші. Обговорювалося положення Наукової бібліотеки при Волинському державному музеї.

За дорученням ради Волинського народного товариства краєзнавства про причину скликання зборів доповів секретар Товариства П. Н. Абрамович. Він повідомив про загальний стан справи, склад Бібліотеки і коротко повторив аргументи ради щодо необхідності і доцільності залишити в Житомирі цей історично складений фонд. Зауважив, що й у ВБУ з такими масивами буде нелегко впоратися, зокрема, із сортуванням і звіркою. Він наголосив, що Київська бібліотека, маючи понад три мільйони фондів, досі не каталогізувала більшої їх частини — 2100 тис. од. Якщо, маючи штат співробітників, вона не спроможна каталогізувати половину чергових щорічних придбань (річний приріст за її офіційним звітом — 274 172 од.), таке сортування, вважав П. Н. Абрамович, могло би бути тільки випадковим і суб'єктивним. Крім того, така політика обезкровить усі провінційні музеї. Раніше проти цього висловлювався НКО, коли, наприклад, постало питання про Шевченківські автографи, що зберігаються у Чернігівському

[30] ДАЖО, ф. Р–280, оп. 1, спр. 89, арк. 160—161.
[31] Там само, арк. 159—161.
[32] ДАЖО, ф. Р—280, оп. 1, спр. 89, арк. 161.

музеї. А головне — це спричинилося б до послаблення культурних підвалин на периферії, і поставило б питання щодо законності культурної боротьби центрів з окраїнами[33].

З підтримкою цієї позиції виступили І. Д. Левицький, В. Я. Гнатюк, В. В. Мефьодова, Г. Г. Звада, наголосивши на окремих аспектах доцільності подальшої збирацької діяльності та розвитку Наукової бібліотеки як культурного центру Житомирщини й України. Нарада ухвалює звернутися до Міської ради та Округового виконавчого комітету з проханням поставити на порядок денний питання про Наукову бібліотеку при Волинському музеї, підтримати лінію Волинського наукового товариства перед відповідними центральними установами. Було вирішено разом з Окрінспектурою народної освіти клопотати перед Укрнаукою про дослідження Наукової бібліотеки Волинського музею в непорушеному складі на рівних правах з іншими музеями та книгосховищами України, що обслуговують так само науково-дослідні заклади, наукові асоціації та місцеві вузи[34].

14 серпня 1928 р. провадиться засідання Президії Житомирської міськради, де п'ятим було питання «Про поліпшення стану наукової книгозбірні та залишення її в м. Житомирі». Слово брали Константинів, Паламарчук, Звада, Федорів. Внаслідок обговорення місцева Рада констатувала, що м. Житомир, маючи п'ять вищих наукових закладів та Науково-дослідний музей, Наукове краєзнавче товариство, конче потребує наукової бази задля розгортання науково-дослідницької роботи, підгрунтям для якої є наукова книгозбірня при Волинському науково-дослідному музеї, що може обслуговувати і суміжні округи, в яких відсутні наукові установи, організувати дослідницьку працю молоді, що навчається у житомирських вузах тощо.

Міськрада вважає, що постанова Укрголовнауки про передачу бібліотечних фондів не враховує культурні та об'єктивні вимоги щодо зберігання та використання цілісних зібрань, а тому потрібно просити НКО скасувати цю постанову, а кошти, що плануються на сортування та перевезення Бібліотеки, передати на організацію впорядкування цієї книгозбірні. Асигнування коштів разом з роботою, яка вже проводиться з впорядкування наукової книгозбірні при Музеї, дасть змогу завершити її у найближчий час і надасть можливість користуватися нею науковцям Житомирщини[35].

Природно, що місцева інтелігенція боляче сприймала цю передачу. Це був час, коли радянська влада вже набрала силу, однак тільки розпочала докорінні реформи в галузі науки і культури. Масові політичні процеси і повна відмова від дореволюційного спадку на усіх рівнях (як на периферії, так і у центрі) та оголошення його реакційним ще були попереду. З позицій сьогодення ми розуміємо закономірність і розмах тих процесів. Однак інтелігенція у Житомирі, яка виступала за створення осередків місцевої культури, цього ще не розуміла.

Документи, що зберігаються у Державному архіві Житомирської області і вперше введені нами у науковий обіг, відбивають спроби місцевої інтелігенції залишити бібліотечні фонди в Житомирі, створивши Наукову бібліотеку, наводячи правомірні обгрунтування. У Житомирі в 1928 р. сприймали рішення про розподіл фондів з метою відбору найцінніших книжок для перевезення до Києва і Харкова як дію суб'єктивну і випадкову, коли під приводом відсутності умов зберігання чинився несправедливий розподіл книжкових скарбів на користь центру, і тому вважали, що цю ситуацію можна змінити.

Сьогодні ми розуміємо, що ця спроба не могла бути здійсненою за тих умов, коли концентрація дореволюційних фондів у кількох наукових бібліотеках України мала зовсім іншу мету — відлучення народних мас від дореволюційної культури і усвідомлений розрив історичних традицій. Документальні фонди Музею перебувають на сьогодні не лише у НБУВ, а й у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка, частина рукописів пізніше опинилася у Центральному державному історичному архіві України у Києві.

Проте слід зазначити, що зосередження бібліотек в умовах ліквідації наслідків воєн та революцій сприяла збереженню культурної спадщини. Однак подальша історія бібліотечних фондів, як і історія держави та її політичних, культурних діячів і вчених, зазнавала докорінних змін, пов'язаних зі зміцненням радянської держави, соціалістичним будівництвом, культом особи. Формування соціалістичної ідеології та культ особи призвели до колосальних втрат у галузі духовної культури, розриву зв'язків із культурою попередніх поколінь, фізичного знищення будь-якої опозиції лінії ВКП(б) та Сталіна. З 1928 р. розпочинається масове знищення найкращих наукових кадрів у Всеукраїнській Академії Наук, архівній, бібліотечній та музейній справі України. У грудні 1929 р. усім без винятку музеям України було заборонено збирати універсальні книжкові фонди та приписано переглянути склад

---

[33] ДАЖО, ф. Р-280, оп. 1, спр. 89, арк. 155—156.
[34] Там само, арк. 157—159.
[35] Там само, арк. 126—127.

своїх фондів і «зайві» для музею книжки передати до найближчої наукової бібліотеки[36].

Наслідком цього наказу стало прискорення передачі колекційних бібліотечних фондів до Всенародної бібліотеки України у Києві і Харківської наукової бібліотеки. Бібліотека Волинського музею стала передаватися до ВБУ починаючи з березня 1931 р. Частину колекції документів та рукописних книг, що залишалася ще в 1931 р. після перегляду її складу та передачі матеріалів до ВБУ, в кінці 1932 р. чи на початку 1933 р. було передано до Інституту польської пролетарської культури, створеного у віданні НКО УСРР з метою вивчення польської культури та історичних зв'язків України та Польщі. Цей Інститут розпочав власну збиральську діяльність пам'яток польської культури, що зберігалися на території України, як джерельну базу для досліджень. Він збирав документи колекційного характеру. Серед них, зокрема, листи письменника Й. І. Крашевського (1853—1861), польських магнатів XVIII ст. — у тому числі Г. Потоцького (1794 р.)[37].

Нині усі ці фонди зберігаються в нових умовах, вони введені у науковий обіг, стали активно вивчатися як українськими, так і зарубіжними вченими, тому висвітлення історії походження цих фондів та їхньої долі є органічною частиною бібліотекознавства і книгознавства в Україні.

[36] *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918—1941. — К., 1998. — С. 160—162.

[37] ІР НБУВ, ф. Х, спр. 33280—33293.

Мищук С. **Неосуществленный проект библиотечной «Волыники»: из истории книжного собрания Волынского краеведческого музея в Житомире в 20-х годах XX ст.**

Освещается история библиотечного дела, культурной жизни Волыни, судьба книжных фондов Научной библиотеки при Волынском научно-исследовательском краеведческом музее в Житомире, на фоне событий 1928 г., когда библиотечные коллекции и собрания Украины по постановлениям Народного комиссариата просвещения УССР передавались в главные государственные книгохранилища Украины и сосредоточивались по региональному принципу в нескольких крупнейших библиотечных центрах Украины. Раскрываются важные аспекты истории библиотечного собрания, особенно ценного по меркам не только Украины, но и европейской книжной культуры. Речь идет о попытке создания региональной научной библиотеки в Житомире, историчесии сформированном центре культурной жизни Украины, борьбе интеллигенции края за право на свою историю и культуру, которая характеризует кон. 20-х – 30-е годы XX ст.

Mishchuk S. **Unperformed project of librarianship «Volynika»: from the history of Volyn' Museum books collection in Zhytomyr during 20ies of XX cent.**

The history of librarianship, cultural life in Volyn region, fate of book stocks in Scientific library at Volyn' scientific and research museum in Zhytomyr. Important aspects of the history of a library collection, which is valuable not only up to Ukrainian standards but for European ones as well, are covered. The article tells about attemps of a regional scientific library foundation in Zhytomyr which was historically formed as a centre of Ukrainian cultural life. Activities a fights of intelligensia in Zhytomyr region for national identity, Ukrainian history and culture in the end of 20–30ies of XX cent. are depicted.

Mischčuk S. **Unerfülltes Projekt des Bibliothekswesens «Wolhynika»: Aus der Geschichte der Büchersammlung Wolhynisches Landeskundlichen Museums in Żytomir (20-er Jahre des 20 Jh.)**

Der Autor beschreibt Geschichte des Bibliothekswesens, kulturelles Lebens in Wolhynien und Schicksal der Bibliothekssammlung bei Wolhynien Wissenschaftlichen Landesmuseums in Żytomir. Nach der Verordnungen des Volkskommissariats der Ukrainischen Sozialistischen Sowjetsrepublik (USSR) wurden die Büchersammlungen der Ukraine in die größtenBibliotheken der Ukraine übergegeben und nach dem Regionalprinzip sich dort konzentriert. Man beschreibt die Geschichte dieser Bibliothek als kulturelles Zentrums dieses Regions.

Michtchouk S. **Un projet irréalisable de «Volynika» de bibliothèque: de l'histoire de la collection du Musée régionale de Volhynie à Jytomyr dans les années 20 du XX-e siècle**

L'auteur de l'article évoque l'histoire de la bibliothéconomie, de la vie culturelle de Volhynie, le destin des fonds de livre de la Bibliothéque scientifique près le Musée régional de recherches de Volynie à Jytomyr. Dans les années 1928 les collections des bibliothèques de l'Ukraine par les décisions du Commissariat populaire de l'instruction de la RSSU ont trasmit aux fonds d'Etat principaux de l'Ukraine et centralisés selon le principe régional dans les plus grands centres de l'Ukraine. L'article présente une information sur les aspects importants de l'histoire de la collection très précieuse non seulement pour l'Ukraine mais pour la culture de livre européenne. L'article parle de problèmes liés à la tentative de fonder la Bibliothèque scientifique régionale à Jytomyr, centre historique de la vie culturelle de l'Ukraine, ainsi que de la lutte d'intelligensia de la région pour les droits à son histore et à sa culture caractérisant les années 20–30.

ISSN 1029-7200